

1588 METŲ LIETUVOS STATUTAS ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS POLITINĖS KULTŪROS ERDVĖJE (IKI XVII A. PRADŽIOS)*

Jūratė Kiaupienė

Vilnius

Europos ankstyvųjų Naujųjų laikų geopolitinę erdvę pakeitusi Lenkijos Karalystės (toliau – LK) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) sutarties būdu 1569 m. sukurta jungtinė valstybė, šiuolaikinių istorikų vadinama Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR), nagrinėta ir tebenagrinėjama iš įvairių perspektyvų. Kita vertus, naujausi darbai rodo, kad didžiulį įdirbį turinčioje istoriografijoje tebėra neatsakytų klausimų, yra vietos naujiems tyrimams bei išvalgoms.

Nuo Liublino unijos sudarymo praėjo 445 metai, o istorikai ir teisininkai tebediskutuoja apie pamatinius dalykus: kokio valstybinio ir politinio kūno sukūrimas buvo deklaruotas 1569 m. Liublino seime, kaip apibūdinti 1569–1795 m. Europoje egzistavusios valstybės – ATR – santvarką ir ją sukūrusias visuomenes, kodėl nebuvo sukurta ir naudota visai valstybei bendra teisė.

Galima sakyti, kad šias diskusijas išprovokavo patys šio sudėtinio politinio kūno kūrėjai – Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas bei dviejų valstybių – LK ir LDK – seimų nariai, kurie, priėmę 1569 m. liepos 1 d. Liublino seimo sprendimą, nepaliko amžininkams ir ateities kartoms preciziško sukurtojo politinio kūno pavadinimo, jo santvarkos ir teisės pagrindų apibūdinimo.

1569 m. rugpjūčio 11 d. akte, kuriuo naujai sukurto politinio kūno pirmasis valdovas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas patvirtino dviejų valstybių – LK ir LDK – unijos sutartį, šis valstybinis darinys įvardijamas lenkų kalbos žodžiu **Rzeczypospolita**¹, žodžiu, kuris XVI a. Liublino unijos kūrėjų politinėje kalboje turėjo keletą prasmų. Viena jų – skirta apibūdinti valstybę. Šiuo atveju istoriografijoje lenkų kalbos žodį **Rzeczypospolita**

* Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros fenomenas ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje“, VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-049.

¹ Potwierdzenie unii między narody polskimi i litewskimi, na sejmie walnym lubelskim roku 1569 skończoney [11 sierpnia] // Volumina Constitutionum. T. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585 / Do druku przygotowali Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka i Wacław Uruszczak. Warszawa, 2005, s. 243–244.

verčiant į lietuvių kalbą dažniausiai pasirenkamas žodis **Respublika**². Tačiau šiuolaikinėje politinėje kalboje žodis *republika* asocijuojasi visų pirma su respublikine valstybės valdymo forma, apie kokią nerašoma 1569 m. Liublino seimo dokumentuose. Todėl sąvokos **Rzeczypospolita** prasmę lietuvių kalba tiksliau atskleistų žodis **Valstybė**. Tiesa, teisės istorikas Jevgenijus Machovenko nurodo, kad iki XIX a. pradžios terminas „republika“ laikytas ir „teisinės valstybės“ ekvivalentu³. Kita vertus, nederėtų atmesti ir galimos interpretacijos, kad 1569 m. Liublino unijos kūrėjai valstybei apibūdinti pasirinko žodį **Rzeczypospolita**, nes, būdami savo epochos žmonės, vadovavosi XVI a. LK politinės minties sampratomis⁴.

Nauja valstybė įvardijama žodžiu **Rzeczypospolita** ir tos pačios datos Liublino seimo konstitucijos, dokumento, kuris įstatymiškai apibūdina sukurtą darinį ir aptaria kai kuriuos jo santvarkos ir jos funkcionavimo elementus, pirmajame įvadiniame straipsnyje⁵. Tačiau to paties dokumento 5-ame straipsnyje valdovo Žygimanto Augusto vardu skelbiama, kad Livonija, kuri priklausė Lenkijos Karūnai ir LDK, kurios atstovai Seime prisiekė mums, Lenkijos karaliui ir Karūnai (**Krolowi Polskiemu i Koronie**), jau priklausys toms valstybėms kaip vienai Valstybei (**Rzeczypospolitej**), kuri rūpinsis jos, kaip ir kitų Mūsų valstybių, gynyba ir kitais reikalais. Visų kitų klausimų sprendimas atidedamas būsimam Seimui⁶.

² Tokią sampratą teikia ir ją grindžia Darius Kuolys monografijoje „Res Lituana Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas“ (Vilnius, 2009). Žodis **Respublika** yra ir dabar istoriografijoje plačiausiai vartojamas 1569 m. sukurtos Lenkijos ir Lietuvos valstybės pavadinime lietuvių kalba – **Abiejų Tautų Respublika**. Tačiau reikėtų atsiminti, kad jo abu dėmenys turi labiau simbolinę, Liublino unijos amžininkų naudotą prasmę, nei apibūdina sukurtosios valstybės santvarką. Pavadinimas liudija, kad naują sudėtinį politinį kūną unijos būdu sukūrė dvių valstybių – LK ir LDK – politinės bendruomenės ir valdovas Žygimantas Augustas.

³ Machovenko J. Teisės istorija. Vilnius, 2013, p. 355–356.

⁴ Plačiau ši sudėtinga tema nagrinėjama: Pietrzyk-Reeves D. O pojęciu „Rzeczypospolita“ (res publica) w polskiej myśli politycznej XVI wieku // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. LXII, z. 1. 2010, s. 37–64.

⁵ *Zygmunt August z łaski Bożej Krol Polski, Wielkie Książę Litewskie, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki etc. pan i dziedzic.*

Wszem wobec i każdemu z osobna oznaczamy i wiadomo czynimy, iż czyniąc dosyć prośbam i żądliwosciom wszech stanow koronnych, jako i samej potrzebie Rzeczypospolitej, także powinności a urzędowi Naszemu Krolewskiemu, abysmy unię Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, przez pradiada Naszego i wszystkie inne stany tych państw uczynioną i potom przez inne przodki Nasze, także i ich samych utwierdzoną i umocnioną, ku takiemu końcowi i skutkowi przywiedli iakoby nigdy niczym ani się naruszać, ani nigdy rozrywać nie mogła <...> – Konstytucje sejmu Koronnego Lubelskiego Obojga Narodu uniowanego, Polskiego i Litewskiego, roku 1569 [11 sierpnia] // Volumina Constitutionum. T. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, s. 245.

⁶ *Ziemia Inflancka, na ktorej też nie mniej Koronie Polskiej iako i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu należy <...> przy tych państwach iako iuż przy iednej Rzeczypospolitej onę zupełnie zachowuywamy, także i obroną spólną iako i inne państwa Nasze opatrowana być ma. Już rady*

Henrykas Wisneris, nagrinėdamas šią keblią naujos valstybės pavadinimo problemą, nurodė, kad pirmaisiais dešimtmečiais po Liublino unijos sudarymo 1569 m. buvo mėginta dviejų tautų, lenkų ir lietuvių, sukurta valstybę vadinti **Korona** (Karūna) arba **Korona Polska** (Lenkijos Karūna), tačiau buvo susidurta su stipriu Lietuvos visuomenės savo valstybinio atskirumo pajautimu. Autoriaus nuomone, tai buvo svarbiausia priežastis, nulėmusi, kad XVI a. pabaigos–XVII a. pirmos pusės seimų dokumentuose išnyksta įvardijimai **Korona Polska** arba **Korona**, kaip **Rzeczypospolita** sinonimai, ir pradėta politinį kūną vadinti **Rzeczypospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego**⁷. Lietuviškai tai skambėtų – **Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybė**.

1569 m. rugpjūčio 11 d. konstitucijos turinio analizė rodo, kad negalime kalbėti apie nuoseklų naujo politinio kūno pavadinimo suformulavimą ir jo santvarkos apibūdinimą. Nepavyko šio darbo atlikti Žygimantui Augustui esant gyvam ir jo sušauktiems pirmiesiems bendriems Abiejų Tautų Respublikos 1570 m. ir 1572 m. seimams. To padariniai – problemos istoriografijoje iki šiol vienu metu naudojama keletas LK ir LDK susitarimo būdu 1569 m. sukurtos valstybės, jos valdymo formos, santvarkos apibūdinimų. Valstybė apibūdinama: *monarchija, respublika mixta, monarchija be monarcho, federacija, bajoriškoji demokratija, didikų oligarchija* ir kt. Šią situaciją liudija ir naujausi darbai, kurių autoriai tradiciškai skirtingai supranta 1569 m. sukurta politinį kūną.

Vieni šį politinį kūną supranta kaip nuo sukūrimo 1569 m. egzistavusią bendrą valstybinę visumą, nagrinėja jo kaitą neskirstydami į LK ir LDK⁸. Kiti mato ir nagrinėja skirtumus tarp politinį kūną sukūrusių valstybių – LK ir LDK ir jų visuomenių, aiškinasi kiekvienos jų tolesnės raidos ypatumus⁹. Visiškai naują požiūrį į ATR kaip valstybę, jos santvarką ir visuomenę pasiūlė Janas Sowa.

inflantckie i od innych stanow poslowie, ktorzy tu przyslani są stamtąd, Nam Krolowi Polskemu i Koronie przysięgę uczynili. A dalszą sprawę i to co by do tego należało, na przyszły sejm koronny odkładamy, który od wszech stanow tam stąd tu poslowie z zupełną mocą przyslani być mają // Ibidem, p. 246.

⁷ Wisner H. Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa, 2002, s. 10–14.

⁸ Plačiau keletas naujausių darbų: Uruszcza W. Zasady ustrojowe Rzeczpospolitej Obojga Narodów // Społeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee / Pod redakcją Jacka Przygodzkiego i Mariana J. Ptaka. Kolonia Limited, 2010, s. 23–50; Dubas-Urwanowicz E. O nowy kształt Rzeczpospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586. Warszawa, 2013.

⁹ Plačiau keletas naujausių darbų: Wisner H. Rzeczpospolita Wazów. T. III: Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie. Warszawa, 2008; Kuolys D. Res Lituana; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo. Warszawa, 2013 (toliau – Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie).

Tyrimui pasitelkęs šiuolaikinių mokslinių teorijų siūlomas prieigas ir metodus, studijos autorius, išsikėlęs tikslą atskleisti visuomeninę ir kultūrinę ATR visuomenės tapatybę, suformulavo istorikus provokuojančią išvalgą, kad Liublino seimo sukurtas darinys kaip valstybė įprasta šio žodžio prasme egzistavo ne ilgiau kaip trejus metus – nuo 1569 m. Liublino unijos iki Žygimanto Augusto mirties 1572 m., vėliau, iki pat padalijimų XVIII a. pabaigoje tai tebuvo savitas „politinis kūnas-fantomas“. Pagrindiniu susiklosčiusios situacijos „kaltininku“ autorius vadina Lenkijos bajoriškąją demokratiją, jos propaguotą populizmą ir teikia tokios interpretacijos pagrindimą¹⁰.

Valdovas Žygimantas Augustas, Lenkijos ir Lietuvos politikai bei teisininkai nepaliko ir naujai sukurtos valstybės bendros kodifikuotos rašytinės teisės. 1569 m. rugsėjo 11 d. Liublino seimo konstitucijoje tik užrašyta, kad LDK teisę reikia suvienodinti su LK teise, sudaroma komisija ir nurodytas būdas, kaip tai padaryti¹¹. Sudarytosios komisijos sudėtis rodo, kad teisės suvienodinimo darbe turėjo dalyvauti du LDK Tarybos nariai, po vieną atstovą nuo kiekvienos vaivadijos, taip pat teisės žinovas Augustinas Rotundas. Komisijos nariams nurodoma žiūrėti į Lenkijos statutą ir su juo suderinti Lietuvos teisės normas.

Tačiau komisija pavesto darbo iki kito Seimo taip ir neatliko, bendras ATR teisės kodeksas nebuvo parengtas ir iki valdovo Žygimanto Augusto mirties 1572 m. Naujo valdovo, pirmo ne Jogailaičių dinastijos nario, rinkimų proga parengtame dokumente, kuris žinomas 1573 m. „Henriko artikulų“ pavadini-

¹⁰ Sowa J. Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą. Kraków, 2011.

¹¹ *Za prośbą wszystkich stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego naznaczamy i deputujemy, za ichże spólnym zazuwoleniem, na poprawę statutu tegoż Wielkiego Księstwa Litewskiego pewne osoby, to iest z rady Jego Miłość księdza Waleryana biskupa wileńskiego i Malchera Semota kasztellana żmudzkiego, przy których i sekretarza Naszego doktora Augustyna, wojta wileńskiego. A gdzieby który z tych prze słuszną przyczynę być nie mógł, tedy na iego miejsce innego deputować będziemy. A z stanu szlacheckiego każdego wojewodztwa po iednemu, to iest z Woiewodztwa Wileńskiego i Trockiego urodzonych Mikołaja Dorobostajskiego, stolnika Naszego Wielkiego Księstwa Litewskiego i dzierzawcę wieluńskiego, tywonía gondzińskiego, a księdza Łukasza Świerskiego, marszałka Naszego Ziemie Żmudzkiej, Jana Steckowica z Woiewodztwa Nowogrodzkiego, Benedykta Jurachę marszałka Naszego. A z ziemie Połockiej księdza Pawła Sokolińskiego, podkomorzego witebskiego. Z Woiewodztwa Witebskiego Jana Skolkę. Z Woiewodztwa Brzeskiego Kierdeja Kryczewskiego, sędziego brzeskiego. Z Woiewodztwa Mścislawskiego, Siedleckiego. Z Woiewodztwa Mińskiego Marcina Wołoczkiewicza. A dla pisanía przy tychże deputaciech naznaczmy dwu pisarzów ziemskich: Andrzeja Maczkowicza wileńskiego, Piotra Stanisławowicza ośmińskiego. Miejsce Wilno, czas święto świętego Marcina w roku ku zzechaniu tężniejszym [11 XI 1569] i wykonaniu tej sprawy im naznaczony. Przy której poprawie ci to deputaci statut polski mają przd się wziąć, a co najbliżej z nim prawa litewskie zgadzać, aby już we wszystkich państwach Naszych, iako w iednej Rzeczypospolitej jednaka a nieodwołczna sprawiedliwość ludziom iść mogła. A tę poprawę oni do Nas na sejm walny blisko przyszły będą winni odnieść* – Konstytucyje Sejmu Koronnego Lubelskiego Obojga Narodu Uniowanego, Polskiego i Litewskiego, Roku 1569 [11 Sierpnia] // Volumina Constitutionum. T. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, s. 254–255.

mu, vėl buvo įrašyta nuostata pataisyti LDK teisės kodeksą (tuo metu galiojusį 1566 m. Lietuvos Statutą) iki naujojo valdovo (Henriko Valua) karūnacijos Seimo. Tiesa, šiame dokumente Lietuvos teisės taisymo problema suformuluota ne kaip kategoriškas reikalavimas, o greičiau kaip rekomendacija susitarti ir pataisyti teisę, fiksuojamas ir 1566 m. Lietuvos Statuto galiojimas.

Antai, viename 1573 m. „Henriko artikulų“ straipsnyje užrašyta, kad, prieš sušaukiant visuotinį Seimą, LK pagal ten galiojančius papročius, o LDK – pagal Lietuvos Statutą turės būti šaukiami seimeliai¹². Kitame dokumento straipsnyje nurodoma, kad LDK Tarybos nariai, kaip ir Voluinės, Kijevo, Braclavo žemių, kuriose galioja Lietuvos teisė, visi luomai iki karūnacinio Seimo turi susitarti ir tą teisę pataisyti. Kartu rašoma, kad paliekama laisvė ir ateityje taisyti savo teisę ir teisminę tvarką¹³.

Šiame kontekste reikėtų pasakyti, kad šiuolaikinis teisės istorikas Dariuszas Makiŭla, visapusiškai nagrinėdamas 1573 m. „Henriko artikulus“, jų patvirtinimą 1576 m. apibūdinęs kaip politinį lūžį Lenkijos valstybės (taip autorius vadiną 1569 m. Liublino seime sukurta sudėtinę Lenkijos–Lietuvos valstybę – J. K.) santvarkos ir teisės istorijoje, atskiros LDK teisės egzistavimui neskiria dėmesio, Lietuvos Statutų nėra ir tarp jo nurodytų tyrimo šaltinių¹⁴. Tokia autoriaus pozicija leidžia priskirti jį prie tų ATR istorikų, kurie teigia, kad 1569 m. buvo sukurta ir pradėjo funkcionuoti unifikauta Lenkijos valstybė, o LDK tapo integralia jos teritorija ar provincija.

Istoriografijoje gerai žinoma, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės suvienodinimo su Lenkijos Karalystės teise nuostata, įvairiais pavidalais karta Abiejų Tautų Respublikos politinėje erdvėje, taip ir nebuvo įgyvendinta¹⁵.

¹² [9] *Sejm walny koronny we dwie liece nadali ma być składan. <...> A przed takowymi sejmy w Polsce wedle zwyczajow ich, a w Litwie wedle statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego sejmiki powiatowe być mają, iako w Kole i w Korczynie sejmik główny bywa, także w Litwie w Wotkowysku główny sejmik być ma. <...>* (Ibidem, p. 328).

¹³ [16] *<...> Tak też panowie rady, wszystkie stany Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem wołyńskich, kijowskich, braclawskich, które się prawem litewskim sądzą, tę tymże sposobem postanowili, iż do sejmu przyszłego na koronację Naszą złożonego praw swoich poprawić i obyczaj sprawiedliwości między sobą postanowią maią. A iako oni między sobą postanowią i na co się większa część tych, którzy się prawem pospolitym sądzą zgodzą, to My wszystko przy koronacji Naszej poprzysiąc powinni będziemy i na potom także praw swych i sądów poprawować im zawždy wolno będzie.* (Ibidem).

¹⁴ Makiŭla D. Artykuły Henrykowskie (1573–1576). Geneza – Obowiązywanie – Stosowanie. Studium historyczno-prawne. Warszawa, 2012.

¹⁵ Siekiai, pastangos atnaujinti Lietuvos Statutą ir jų rezultatai Stepono Batoro valdymo metais (1576–1586) aptariamai: Karabowicz A. Współdziałanie króla i stanów w tworzeniu prawa za panowania Stefana Batorego // Społeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee / Pod redakcją Jacka Przygodzkiego i Mariana J. Ptaka, s. 239–251.

ATR teisės ir santvarkos istorikams šių gerai žinomų faktų, kuriuos savo darbuose išsamiai aptarė, apie juos diskutavo LDK teisės istorijos žinovai Juliusas Bardachas, Ivanas Lappo, H. Wisneris, Andrzejus B. Zakrzewskis¹⁶ ir kiti, atrodytų, nevertėtų net kartoti. Kita vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad istoriografijoje susiklostė tradicija LDK XVI a. suformuotą rašytinės teisės sistemą, jos funkcionavimą iki Liublino unijos ir po jos tirti kaip savarankišką problemą, menkai susiejant su to paties laiko LK teisės sistema. Tarsi pamirštama, kad nuo 1569 m. Liublino unijos abi šios teisės sistemos veikė vienos valstybės erdvėje, darė poveikį ATR vidaus gyvenimui, politinės kultūros klostymuisi.

Tokia istoriografijos būklė paakino suformuluoti naują tyrimo problemą ir parodyti būdą, kaip, pasitelkus lyginamosios teisėtyros prieigą, galima būtų pažvelgti į 1588 m. Lietuvos Statutą ir LK XVI a. antroje pusėje naudotus teisyneus iš politinės kultūros perspektyvos, parodyti galimybes per teisinės ir politinės kultūrų sąveiką tirti ATR politinės kultūros klostymąsi. Siekiama parodyti, kaip, pasitelkus dalinės lyginamosios analizės metodą¹⁷, galima nagrinėti LK ir LDK naudotų teisyneų politinės teisės¹⁸ srities tekstus, kurie atskleidžia teisės dvasią, kurią atsinešė sudėtinę valstybę sukūrusios Lenkijos ir Lietuvos politinės tautos.

Iki šiol išsamiausiai 1587–1652 m. laikotarpio ATR politinės kultūros analizę atlikęs Lenkijos istorikas Edvardas Opalińskis pasirinko su teisine kultūra nesusijusią tyrimo perspektyvą. Autorius dėmesį sutelkė į politinės sistemos, kūrusios sąlygas Lenkijos šlėktos (bajorijos) politinei kultūrai formuotis, analizę, ieškojo atsakymų, ar visa ATR šlėkta priklausė tos pačios kultūros ratui, ar jos sukurta politinė kultūra turėjo būdingų pilietinės kultūros bruožų, ar sukurtosios institucijos skatino politinį piliečių aktyvumą, ar politinė sistema sudarė sąlygas pla-

¹⁶ Plačiau: *Lappo J.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. I: Tyrinėjimas, pirmoji dalis / *Ланно И. И.* Литовский Статутъ 1588 года. Т. I: Изсѣдованіе, часть первая. Kaunas, 1934; *Lappo J.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. I: Tyrinėjimas, antroji dalis / *Ланно И. И.* Литовский Статутъ 1588 года. Т. I: Изсѣдованіе, часть вторая. Kaunas, 1936; *Lappo J.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. II: Tekstas / *Ланно И. И.* Литовский Статутъ 1588 года. Т. II: Текстъ. Kaunas, 1938; *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym // *Idem.* O dawnej i niedawnej Litwie. Część pierwsza: Dawne prawo. Poznań, 1988; *Wisner H.* Rzeczpospolita Wazów. T. III: Sławne Państwo, Wielkie Księstwo Litewskie, s. 52–63; *Zakrzewski A. B.* Wielkie Księstwo Litewskie, s. 215–254.

¹⁷ Terminus „valstybės ir teisės lyginamoji analizė“, „dalinė lyginamoji analizė“ teikia, jų vartojimą istorijos tyrimuose pagrindžia LDK ir ATR teisės žinovas Juliusas Bardachas straipsnyje „Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa“. Plačiau: *Bardach J.* Themis a Clio czyli prawo a historia. Warszawa, 2001, s. 99–146.

¹⁸ Terminą „politinė teisė“ teikiantis ir aiškinantis A. B. Zakrzewskis nurodo, kad nuo XVI a. teisė buvo skirstoma į teisminę ir politinę, šią dichotomiją aiškina siedamas su romėnų teisės tradicija skirti privatinę ir viešąją teisę. Remdamasis Augustino Rotundo, Andriaus Volano, Leono Sapiegos tekstais, teigia, kad politinė (viešoji) teisė nuo XVI a. pirmos pusės formavo LDK bajoriškoje bendruomenėje teisės viršenybės suvokimą.

tiesiems bajoriškosios visuomenės sluoksniams dalyvauti viešajame gyvenime. Tiesa, tokiaime kontekste autorius pabrėžė, kad Lenkijos politinei kultūrai buvo būdingas legalizmas, kurio išraiška – bajorijos pagarba teisei ir domėjimasis ja¹⁹.

Chronologiškai straipsniui pasirinktas pirmasis Lenkijos ir Lietuvos sudėtinės valstybės ir visuomenės pamatų kūrimo 1569–1600 m. laikotarpis. Tyrimui pasirinkti LK bajorijai gerai žinomų Jano Herburto (1570 m.)²⁰, Stanisławo Sarnickio (1594 m.)²¹, Jano Januszowskio (1600 m.)²² teisynų ir 1588 m. Lietuvos Statuto²³ tekstai. Pasirinkimą lyginti tokią, atrodytą, nelygiavertę medžiagą (trys Lenkijos teisynai ir vienas Lietuvos) lėmė XVI a. skirtingai vykusios teisės kodifikacija ir jos rezultatai. LK nei iki ATR sukūrimo 1569 m., nei XVI a. antroje pusėje nepavyko kodifikuoti teisės ir išdėstyti ją viename teisyne. Seimuose buvo kuriamos komisijos, kurios turėjo parengti vieną statutą lenkų kalba, kuris būtų priimtas, patvirtintas kaip vienintelis galiojantis teisynas. Tačiau toks statutus aptariamam laikotarpiu taip ir nebuvo sukurtas. Dėl to ir toliau naujų teisynų rengimo iniciatyva priklausė privatiems asmenims²⁴. Nors tokie LK teisynai sunkiai skynėsi kelią į gyvenimą, seimuose jų svarstymas ir patvirtinimas strigdavo, atspausdintų teisynų tekstai pasklisdavo bajoriškoje visuomenėje, jų dvasia veikė politinę kultūrą. Tokie buvo lyginti pasirinktų S. Sarnickio ir J. Januszowskio teisynų, nors oficialiai nepatvirtintų, politinės teisės srities tekstai.

Lietuvoje teisės kodifikacijos procesas vyko kitaip. Per XVI a. buvo parengti trys Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588 m.), tačiau kiekvienas Statutas buvo išplėsta anksčiau galiojusio Statuto redakcija, kuri gali būti suprantama kaip naujas

¹⁹ Plačiau: *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. Warszawa, 1995.

²⁰ *Herburt J.* Statuta y Przywileje Koronne z łacińskiego języka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane. Kraków, 1570 (toliau – *Herburt J.* Statuta y Przywileje Koronne). Naudotasi teisyne egzemplioriumi, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. XVI/2-33.

²¹ *Sarnicki S.* Statuta i Metryka przywilejów Koronnych. Kraków, 1594. Naudotasi teisyne egzemplioriumi, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. 2–L-16/2-31.

²² *Januszowski J.* Statuta Prawa i Constitucie Koronne łacińskie y polskie z Statutów Łaskiego y Herborta y z Constitucij Koronnych zebrane, y na ksiąg dziesięciuro, części, tytuły, prawa i paragrafy <...> spisane, sporządzone y wydane. Kraków, 1600 (toliau – *Januszowski J.* Statuta Prawa i Constitucie Koronne). Naudotasi teisyne egzemplioriumi, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, syg. XVI/2-38/1.

²³ Naudotasi publikacija: *Lappo J.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. II: Tekstas / *Ланно И. И.* Литовский Статутъ 1588 года. Т. II: Текстъ.

²⁴ *Moniuszko A.* Projekty korektury ziemskiego prawa koronnego Jana Januszowskiego – polityczne uwarunkowania niepowodzenia / Jan Januszowski's draft amendments of the crown's land law: political circumstances of the failure / Entwürfe der Korrektur des königlichen Landrechts von Jan Januszowski – politische Bedingtheiten des Misserfolgs // *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego.* XVI. Kraków, Lublin, Łódź, 2013, s. 61.

Statutas. Kiekvieno teisės kodifikavimo etapo baigtinis rezultatas būdavo vienas galiojantis Statutas. 1588 m. Lietuvos Statutas, pakeitęs 1566 m. Statutą, buvo baigtas rengti Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu, todėl jo politinės teisės tekstus galima lyginti su 1570–1600 m. Lenkijos Karalystėje parengtų teisynų tektais, ieškoti Lietuvos politinės teisės dvasios ir jos poveikio politinei kultūrai²⁵.

LDK istoriko, ketinančio aiškintis teisinės ir politinės kultūros sąveikos problemą, padėti gerokai komplikuoja tai, kad neturime XVI a. lyginamosios teisėtyros srities tyrimų, kuriais galėtume remtis teoriškai ir metodiškai, perimti lietuvišką terminiją²⁶. Ryžtą imtis Lietuvos Statuto ir Lenkijos teisynų lyginimo sustiprino teisės istoriko J. Machovenkos pasakyta mintis, kad LDK viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimus gali atlikti ne tik teisininkai, autoriaus nuostata, kad „neteisinis“ požiūris į teisę taip pat yra naudingas, nes jis yra laisvas nuo šiuolaikinių teisės mokslo kategorijų ir padeda pažvelgti į tyrimo objektą iš šalies, suprasti, ką mato neteisininkai tame objekte²⁷. Atlikdamas politinės (viešosios) teisės srities tekstų lyginamąją analizę istorikas gali remtis J. Machovenkos suformuluota viešosios teisės istorijos tyrimų metodologija, išvalga, kad skirtumas tarp viešosios ir privatinės teisės Lietuvos teisės sistemoje įsigalėjo XVI a. viduryje priėmus 1566 m. Lietuvos Statutą. Nuo tada viešoji teisė gali būti tiriama pasitelkus sociologinę teisės sampratą, kuri teikia galimybę į teisę žvelgti ne tik kaip į pozityviosios teisės normų ir principų visumą, bet ir kaip į gerokai platesnį socialinį reiškinių – teisinę sistemą, koncentruotą Lietuvos tautos istorijos, kultūros, socialinių vertybių, jų suvokimo išraišką²⁸. Atsižvelgta taip pat į teisinės ir politinės kultūros sąveikos teorines metodologines problemas nagrinėjančių, apie jas diskutuojančių LK, LDK ir ATR XVI a. valstybės ir teisės istorijos tyrinėtojų darbus²⁹.

²⁵ Į XVI a. LK ir LDK teisynus, pasitelkę lyginamosios teisėtyros metodą, pirmą kartą pamėginome pažvelgti aiškindamiesi, kaip teisės kodifikavimo procese buvo panaudoti 1413 m. Horodlės sutarties dokumentai. Straipsniuose pateiktos ir pirmosios teisinės ir politinės kultūros sąveiką liudijančios išvalgos. Plačiau: *Kiaupienė J.* 1413 m. Horodlės dokumentų panaudojimas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo procese XVI a. // Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms. Kaunas, 2011, p. 97–116; *Kiaupienė J.* 1413 m. Horodlės dokumentų „gyvenimai“ / Istnienie i funkcjonowanie dokumentów Horodelskich z 1413 r. // 1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia). Sudarė / Pod redakcją: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Parengė / Opracowali: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak, Piotr Rabiej, Edmundas Rimša, Jan Wroniszewski. Vilnius, Kraków, 2013, p. 264–276, 299–312.

²⁶ Straipsnyje stengiamasi vartoti teisės terminus lietuvių kalba, kuriuos teikia teisės istorikas J. Machovenko (Teisės istorija).

²⁷ *Machovenko J.* Lietuvos viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimų būklė ir perspektyvos // Teisė. T. 79. 2011, p. 31–32.

²⁸ *Ibidem*, p. 23–25.

²⁹ Plačiau: *Estreicher S.* Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku // Kultura staropolska. Kraków,

Sąvoka „teisės dvasia“ nedažnai aptinkama teisininkų profesionalų žodyne. Tačiau politinės kultūros istorikui ji atveria galimybę suvokti teisę, pasak Haroldo J. Bermanno, kaip savarankišką veiksnį, kaip vieną iš visuomenės, ekonominės, politinės, intelektualinės, moralinės bei religinės raidos priežasčių, o ne tik kaip šios raidos padarinį³⁰, atskleisti teisės dalyvavimą formuojant visuomenės vertybines nuostatas. Todėl XVI a. LK ir LDK politinių kultūrų tyrėjui viešoji teisė yra vienas svarbiausių šaltinių.

Pažintį su lyginti pasirinktais šaltiniais pradėkime nuo LK, kur 1506 m. Jano Łaskio sudarytame teisyne *Commune incliti regni Poloniae privilegium constitutionem et indultuum publicistis decretorum aprobatorumque* buvo išdėstyti pradėtos kodifikuoti rašytinės teisės politinės dvasios pagrindai. Tyrinėtojai sutaria, kad „Łaskio Statutas“ dar nuodugniai nesusistemino teisės normų, tačiau pirmą kartą į vieną vietą buvo surinkta tiek daug teisinės medžiagos. Ją atspausdinus visuomenė gavo galimybę susipažinti su teksta, kurie iki tol nebuvo žinomi platiems bajorijos sluoksniams. J. Łaskis sudarė Lenkijos Karalystės teisės kodeksą (*Corpus iuris Regni Poloniae*), kuris apėmė viešąją teisę ir reglamentavo teismų darbo tvarką³¹. Lenkijos politinės teisės dvasią geriausiai liudija šiame teisyne įrašyti keturi LK ir LDK unių aktai (1401, 1413, 1438, 1499 m.), kuriems buvo suteiktas teisės aktų statusas³². Stanisławas Grodziskis jungtimi tarp 1506 m.

1932, s. 40–118; *Russocki S.* Kultura polityczna i prawna (Refleksje historyka ustroju) // *Historyka. Studia metodologiczne*. T. XI, 1981. Wrocław, Warszawa, Gdańsk, Łódź, 1982, s. 17–33; *Sobolewski M.* Polska kultura polityczna i prawna w dawnych wiekach. Próba charakterystyki // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. XXXV, z. 2. 1983, s. 69–95; *Russocki S.* Wokół pojęcia kultury prawnej // *Przegląd Humanistyczny*. Nr. 11–12. 1986, s. 15–22; *Sójka-Zielińska K.* Stanisława Russockiego dyskurs historyczny o kulturze prawnej // Stanisław Russocki – badacz dziejów ustroju i prawa. W 45-lecie pracy naukowej. Warszawa, 1999, s. 31–39; *Borkowska-Bagińska E.* O pożytkach badań nad kulturą prawną // *Prace tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka. Materiały ogólnopolskiej konferencji historyków prawa. Ustroń 17–20 września 2000 r.* / Pod redakcją Adama Lityńskiego i Mariana Mikołajczyka. T. III. Katowice, 2001, s. 28–40; *Rosner A.* Badania nad kulturą prawną. Próba zarysowania problematyki // *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*. Warszawa, 2004, s. 585–597; *Grodziski S.* Z dziejów staropolskiej kultury prawnej. Kraków, 2004; *Zakrzewski A.* O kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku // *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego* / Red. M. T. Lizisowa. Kraków, 2005; *Zakrzewski A. B.* Statuty w kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego // *Pirmais Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys* / Sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 177–194.

³⁰ *Berman H. J.* Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis / Iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius, 1999, p. 69.

³¹ *Plaža S.* Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X–XVIII w. Kraków, 2002, s. 17; *Uruszczak W.* Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku // *Prace Instytutu prawa własności intelektualnej UJ. Z. 96: Prace poświęcone pamięci Adama Uruszczaaka*. Kraków, 2006, s. 131.

³² Plačiau žr. straipsnius, nurodytus 25 išnašoje.

„Łaskio Statuto“ ir XVI a. antros pusės LK viešojo gyvenimo padiktuotų poreikių vadina J. Herburto sudarytus, atspausdintus ir naudotus teisynus (1563 m. lotynų ir 1570 m. lenkų kalbomis), kurie tapo pamatu vėlesnių laikų Lenkijos teisės kodifikatoriams³³.

1570 m. J. Herburto teisyną sudarė trys dalys, sudarytojo vadinamos knygomis. Politinė teisė dėstoma trečiojoje, „Privilegių“, knygoje, kurioje teikiamos atrinktos Lenkijos Karūnos privilegijos, o toliau įrašyti tekstai su antrašte „Apie Kunigaikštysčių suvienijimą“ („O ziednoczeniu Księstw“). Pirmasis skyrius pavadintas „Lenkijos Karūnai pavaldžių Kunigaikštysčių – Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Osvencimo, Zatoro ir Kijevo – privilegijos“ („Przywileie Księstw Koronie Polskiej podległych: jako Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Oswięcimskiego, Zatorskiego, y Kiiowskiego“). Skyrius pradedamas dviem įvadiniais tekstais – „Apie Kunigaikštysčių suvienijimą su Karūna“ („Okolo ziednoczenia Księstw z Koroną“) ir „Panašios nuostatos“ („Podobnasz temu Ustawa“), kuriuose aiškinama, kokią naudą suteikia unijos³⁴. Tekstuose dėstomi Kunigaikštysčių suvienijimo su LK, vienos valstybės sukūrimo pranašumai, pabrėžiama, kad suvienyta jėga visada yra stipresnė ir galinti geriau atremti priešus. Toliau J. Herburtas pakartojo minėtus keturis, nuo 1506 m. „Łaskio Statuto“ laikų įrašomus XV a. Lenkijos–Lietuvos unijų dokumentų tekstus³⁵ ir naujai įtraukė Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto LK seime 1564 m. kovo 13 d. paskelbtos Deklaracijos apie uniją su Lietuva („Deklaracia o Uniej Litewskiej“) ir Karūnos 1563 m. Varšuvos seimo sprendimą dėl unijos su Lietuva („Reces Seymu Koronnego Warszawskiego 1563 w sprawie okolo Uniej Litewskiej“) tekstus, taip pat du 1569 m. Liublino seime priimtus ir patvirtintus unijos su Lietuva dokumentus, kurių pagrindu buvo sukurta ATR („Przywilej okolo Uniej Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną na walnym Seymie Lubelskim od Panów Rad Duchowych y Swieckich y Posłów Ziemskich Roku Pańskiego 1569 uchwalony“; „Potwierdzenie Uniej miedzy Narody Polskim y Litewskimi na Seymie walnym Lubelskim Roku P. 1569 skończonego“)³⁶. Šie unijų dokumentų tekstai ir juos papildantys, teisyno naudotojus nukreipiantys komentarai parašėse deklaravo, gilino tikėjimą, kad nuo XV a. pradžios LDK buvo sujungta su LK, tokia liko ir sukūrus ATR. J. Herburto 1570 m. teisyno „Pri-

³³ Grodziski S. Wstęp // Volumina constitutionum. T. I: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526. Warszawa, 1996, s. 10.

³⁴ Herburt J. Statuta y Przywileje Koronne, s. 655–656. Šių tekstų publikacija paskelbta: Kiaupienė J. 1413 m. Horodlės dokumentų panaudojimas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo procese XVI a., p. 112, išn. 65.

³⁵ Herburt J. Statuta y Przywileje Koronne, s. 656–670.

³⁶ Ibidem, p. 670–695.

vilegijų“ knygos įžanginiai tekstai ir keturių XV a. Lenkijos–Lietuvos unijų bei 1569 m. Liublino unijos aktų tekstai XVI a. pabaigoje buvo pakartoti S. Sarnickio ir J. Januszowskio teisynų politinės teisės išdėstymuose³⁷.

Greta politinės teisės tekstų, įrašytų „Privilegijų“ knygoje, J. Herburto, S. Sarnickio, J. Januszowskio teisynų Lenkijos Karūnos teisės dalyse randama atrinktų įvairių dokumentų tekstų fragmentų, kai kurie jų paimti iš tų pačių teisynų „Privilegijų“ knygoje ištisai įrašytų tekstų. J. Januszowskio teisyno „Privilegijų“ skyriaus pabaigoje įrašytos trumpos labai įvairaus ne tik politinio turinio 1569–1598 m. ATR seimuose priimtų 58 konstitucijų anotacijos³⁸. Tarp jų yra ir ankstesnių teisynų sudarytojų nepanaudota politinės teisės sričiai priklausanti nuo LDK atskirtų pietinių vaivadijų prie LK prijungimą reglamentuojančios 1569 m. Liublino seimo konstitucijos anotacija³⁹. Ribota straipsnio apimtis neleidžia nurodyti ir komentuoti visų taip panaudotų politinės teisės srities dokumentų fragmentų. Seimų konstitucijų, kurios galiojo kaip savarankiški norminiai teisės aktai, sąsajos su teisynais ir teisine kultūra kol kas tebėra „neartas lyginamosios teisėtyros dirvonas“⁴⁰. Šiandien galima tik daryti prielaidą, kad ATR laikotarpio seimų konstitucijos artino LDK ir LK teisinę ir politinę kultūrą.

Kaip pavyzdį parodysime tik vieną, XVI a. Lenkijos politinės teisės dviasią apibūdinantį tekstą, įrašytą S. Sarnickio teisyno pirmojoje „Karūnos teisių“ knygoje, reglamentuojančioje tarpuvaldžio, rinkimų, karūnacijos, karaliaus priesaikos tvarką ir pagrindines valdovo pareigas („Pierwsze Księgi Praw Koronnych. W których opisawszy Interregnum, Elekcią, Koronacią, Przysięgę krolewską. We czterech urzędach krolewskich: w wiernosci, w chowaniu iednosci, w obronie, w sprawedliwosci. Wszystko Wielkie Wólne Prawo sie zámyka“)⁴¹. Skyriuje, pavadintame „Vienybė, taika, sutarimas“ („Iednosc, pokoy, zgoda“), S. Sarnickis ne tik pakartojo J. Herburto teisyno ir savo paties teisyno „Privilegijų“ knygoje įrašytus įžanginius tekstus, aiškinančius unijų naudą, bet ir įrašė naują tekstą,

³⁷ „Wielkiego X. Litewskiego Przywileie, z iego Powiatow, miast, z strony Elekciey, Seymow spolnych, dostoiensw, praerogatiw, symmachtiaw, to iest spolnego wotowania y pomocy, foedera, monety, telonia, omoclyrias, to iest indifferentis dominii, tytułu, exekuciey, Statutow ich, książęcych domow, imion y spadkow. O tych wszystkich rzeczach Przywileie te obmawiaią“ (Sarnicki S. Statuta i Metryka przywilejów Koronnych, s. 984); „Księgi siodme Księstw Koronnych, to iest Wielkiego X. Litewskiego, Ruskiego, Podolskiego, Bielskiey ziemie, Kiio-wa, Wołynia, Braclawa, Drohickiey ziemie, Bielskiego powiatu, Księstwa Pruskiego, Mazowieckiego, Inflantckiego, Kurlandzkiego, Oświęcimskiego y Zatorskiego. Częsc pierwsza o Wielkim X. Litewskim“ (Januszowski J. Statuta Prawa i Constitucie Koronne, s. 741–789).

³⁸ Januszowski J. Statuta Prawa i Constitucie Koronne, s. 775–789.

³⁹ Ibidem, p. 775–776.

⁴⁰ Plačiau: Machovenko J. Teisės istorija, p. 291–293; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie, s. 232.

⁴¹ Sarnicki S. Statuta i Metryka przywilejów Koronnych, s. 1–166.

sukomponuotą, kaip liudija nuoroda paraštėje „1501 w Mielniku. Alexander“, panaudojus 1501 m. Melniko akto tekstą, pavadintą „Ná on czás Aristoteles kwóli swému Alexandrowi Mácedonskiému: a teraz kwóli Alexádrawi Królowi Polskiemu Legislator Philozopuie“, kurio nėra nei J. Łaskio, nei J. Herburto teisyuose ir kuris gerai parodo teisyso politinę dvasią⁴².

Aptartieji LK teisyntų tekstai, įrašyti ištais ar selektyviai, pasinaudojus jų ištraukomis, rodo, kad pirmuoju ATR egzistavimo laikotarpiu politinė teisė skleidė ir tvirtino bajoriškosios visuomenės viešojoje sąmonėje, teisinėje ir politinėje kultūroje bei istorinėje atmintyje valdovų ir politinio elito valia nuo XV a. pradžios inkorporuotos LDK vaizdinį. Toks vaizdinys ugdė tikėjimą, kad LK galima tapatinti su ATR.

Lietuvos Statutų rengėjai pasirinko kitą nei Lenkijos teisininkai politinės teisės dvasios perteikimo būdą. Politinė teisė Statutuose nebuvo išskirta į atskirą dalį, kitaip nei aptartuose XVI a. Lenkijos teisyuose, Statutuose nėra „Privilegijų“ dalies, nėra jokių įžanginių istorinių tekstų, kuriuose būtų apibūdinti LDK su LK praelyje siejė ir tebesiejantys unijos ryšiai, neįrašytas nė vienas tokių ryšius liudijantis dokumentas ar jo santrauka. Politinė teisė Lietuvos Statutuose buvo integruota į atitinkamų skyrių tekstus. Iš Statutų sudarančių 14 skyrių keturiuose pirmuosiuose skyriuose, aptariančiuose valstybę, jos santvarką, valdovo ir visuomenės santykius, teisę ir teismų organizavimą, buvo suformuluotos pamatinės XVI a. Lietuvos politinės teisės nuostatos. Atsakant į klausimą, kodėl Lietuvos Statutų rengėjai pasirinko tokį politinės teisės išdėstymo būdą, galima sutikti su istoriografijoje suformuluota mintimi, kad svarbiausia ši skirtumą nulėmusi priežastis buvo siekis atsiriboti nuo LK deklaruotos unijos, nuo Lenkijos teisyntų inkorporacinės interpretacijos, kurią Lietuvos politinė bendruomenė ginčijo nuo XV a.⁴³ Neįrašydami, net neminėdami unijų su Lenkija aktų, Lietu-

⁴² *Vnia krolestwá Polskiego y Wielkiego X. Litewskiego / nietylko iest pożyteczna / ale y powinna: abowiem Vniiey y ziednoczenia / ktorého naipilniey w zakładaniu Królestw y Państw požądaią / przyczyną iest ząwsze przywoitszą ieden / a niżej wielość. A przetoż on Philozoph wysoce dowóipny / przypátrzyćiel y badacz biegu natury / gdy sie obrácowat / badáiąc sie coby był za naystusznieszy obyczay raądzenia Rzeczypospolitey / ząwołat słowy y wiérszem Homerusá Poéty Greckiego: Krol ieden, iedności rychléy dogodzi: Wielopanosza, rząd rádá rospłasza. Daiąc znáć / że insze rzeczy táćniey ku ziednoczeniu przywieć / gdy rożnych narodó ludziem ieden Król panuiie: Abowiem tym sposobem rózne nácie / y rózne panstwá / y stany rózne wespótek rychléy iedno poczynaią rozumieć / y w iedno á nierozdziélne ciáło przez spoienie y zlepienie iednych Praw zwykły sie zchadzić y zrátáć. A przetoż My Alexander Krol / rć. Vnitatem in proportione dodzierzeń (Januszowski J. Statuta Prawa i Constitucie Koronne, s. 111).*

⁴³ Plačiau: Błaszczyk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. II: Od Krewa do Lublina, część I. Poznań, 2007; Kiaupienė J. 1413 m. Horodlės dokumentų „gyvenimai“ / Istnienie i funkcjonowanie dokumentów Horodelskich z 1413 r. // 1413 m. Horodlės akta (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia), p. 255–264.

vos teisininkai nesuteikė XV a. ir XVI a. unijų dokumentams teisės aktų statuso. J. Bardachas cituoja 1588 m. Statuto leidėjo LDK kanclerio Leono Sapiegos laiško žodžius, aiškinančius, kad jis „į Statuto tekstą neįtraukė privilegijų dėl to“, kaip pats rašė, „nes ne visos jos mums tinka, vienose pradžia gera, o vidurys prastas, kitose vidurys geras, o pradžia arba pabaiga netinkama“, ir aiškina, kad tokia pozicija rodo Lietuvos politinės tautos požiūrį į unijų aktuose suformuluotą dviejų valstybių ryšį⁴⁴. Šią mintį pakartodamas ir pratešdamas A. B. Zakrzewskis pabrėžia, kad Statute pagrindinis dėmesys sutelktas į teisminę teisę, o politinė teisė išdėstyta selektyviai⁴⁵. Neketiname diskutuoti apie šio teisės žinovo teiginį, tik norėtume atkreipti dėmesį, kad kodifikatorių pasirinktas politinės teisės išdėstymo būdas nepakeičia jos esmės. Tai liudija ir abejonių nepaliekanti 1588 m. Lietuvos Statuto politinė dvasia, kuri deklaruoja, kad LDK yra savarankiška valstybė, turinti savo teisę.

1588 m. Lietuvos Statuto politinės teisės dvasia bene aiškiausiai išreikšta trečiajame Statuto skyriuje „Apie bajorijos laisves ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės plėtimą“ («О волностях шляхетскихъ и о розмноженью Великого Князства Литовского»). Jo pirmajame straipsnyje „Apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės plėtimą“ («О розмноженью Великого Князства Литовского») valdovas Zigmantas Vaza, kaip Lietuvos didysis kunigaikštis, prisiekia savo ir savo palikuonių Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vardu gerbti, saugoti, ginti ir plėsti LDK valstybę, niekuo nepažeminti tos šlovingos savo valstybės LDK, kunigaikščių, Tarybos ponų dvasininkų bei pasauliečių, kaip ir visų pareigūnų, bajorų, riterių ir visų kitų luomų⁴⁶. Ši pagrindinė politinės teisės nuostata nuosekliai kartojama kituose Statuto skyriuose.

Matome, kad 1588 m. Lietuvos Statutas politinės teisės požiūriu yra išskirtinis. Baigtas rengti, priimtas, valdovo patvirtintas ir įsigaliojo praėjus dviem

⁴⁴ Bardach J. Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym, s. 51.

⁴⁵ Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie, s. 220–221.

⁴⁶ Мы господарь обещуемъ тебѣ и шлюбуемъ то за себе и за потомъ-|| (64) (65) ки наши, великие князи Литовские, подъ тою жѣ присегою нашою, которую есмо учинили всемъ обывателемъ всихъ земель Великого Князства Литовского, ижѣ тое-то славное панство Великое Князство и вси земли, ку нему здавна и теперѣ належачие, въ славе, тытулахъ, столицы, зацности, влады, можности, расказыванью и въ иншихъ всякихъ належностяхъ и прислухиванью, и тебѣ въ границахъ, ни въ чомъ уменьшивати и уимовати або понижати че маемъ и овшемъ ещо всего того примножати хотимъ и будемъ; и хотя бы Панъ Богъ, з ласки Своее светое, намъ господару узычиги рачиль панства иного, або и королевства, тогда предъ се сего панства нашого Великого Князства Литовского князей пановъ-радѣ духовныхъ и светскихъ и всихъ врядниковъ земскихъ и дворныхъ, шляхту и рицества, и всихъ иныхъ становъ ни въ чомъ не понижати, але отъ всякое легкости и пониженъя стеречи и боронити будемъ, съ помощю Божою стараючи се о примноженье и вывышенъе того панства и всихъ достоинствей, оздобъ и пожитковъ, з نابолшою пилностью и усилованьемъ нашимъ. Larro J. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. II, p. 117.

dešimtmečiams nuo ATR sukūrimo 1569 m., o teigė esant suverenią, į LK niekada neinkorporuotą LDK valstybę, teisiškai reglamentavo jos vidaus gyvenimą ir santykius su kitomis valstybėmis. Statutas negriovė ATR, tik suprato ją kitaip nei LK teisynų sudarytojai, tai yra, kad ATR buvo sutarties būdu sukurta iš dviejų valstybių, kurios savanoriškai delegavo kai kurias savo teises bendros valstybės labui, bet ir toliau abi išliko suverenūs valstybiniai teisės subjektai.

1588 m. Lietuvos Statutas buvo LDK, o ne ATR įstatymas. 1588 m. Lietuvos Statutas nefiksavo ATR, kaip unifikuotos, su Lenkijos Karūna tapatinamos, valstybės egzistavimo. Kita vertus, galima pakartoti, kad Statutas nedeklaravo 1569 m. Liublino unijos sutarties nutraukimo⁴⁷. Tačiau tai buvo teisynas, skirtas sudėtinės valstybės – ATR – vienos suverenios valstybės narės – LDK – visuomenei. Statutas deklaravo LDK kaip valstybės suverenumą, demonstravo atsiribojimą nuo kitų ATR sudarančių valstybių, teritorijų ir jose galiojančių teisės kodeksų. Šia prasme Lietuvos Statuto politinė dvasia prieštaravo 1569 m. Liublino unijos akto teiginiui, kad „Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra jau vienas neišskiriamas ir vienalytis kūnas“.

LDK ir LK XVI a. teisės kodeksų palyginimas leidžia klausti, ar galima įsivaizduoti situaciją, kad Lietuvos politinė tauta, kuri sugebėjo XVI a. subrandinti ir parengti tris teisynus, gyvenusi pagal suverenios valstybės teisės dvasią ir sistemą, politiškai buvo taip susiskaldžiusi, kad didžioji jos dalis, vidutinė ir smulkioji bajorija, Liublino unijos sudarymo laikotarpiu jau buvo visiškai perėmusi LK teisės sistemos suformuotos visuomenės politines nuostatas? O toks teiginys vis dar kartojamas istorikų. Diskusijoje ginčiau tezę, kad gyvenimas parodė, jog siekis įgyvendinti 1569 m. Liublino seimo sprendimą ir suvienodinti LK ir LDK teisę nebuvo įgyvendintas, nes XVI a. Lenkijos ir Lietuvos politinėms tautoms buvo įskiepytos skirtingos politinės teisės dvasios tradicijos. 1529, 1566 m. Lietuvos Statutai atliko svarbų LDK politinės tautos ugdymo, telkimo darbą. ATR viduje 1588 m. Lietuvos Statutas nubrėžė ribą, padalijusią sudėtinę valstybę į dvi politines erdves. Vienoje jų, LK, buvo gyvas nuo „Laskio Statuto“ laikų politinei tautai diegtas tikėjimas, kad LDK buvo dar Jogailos ir Vytauto valdymo laikais inkorporuota į LK sudėtį. LDK bajorija subrendo kaip politinė tauta tikėdama savo valstybės suverenumu, tvirtino ir gynė jį teisinėmis priemonėmis tiek prieš sudarant Liublino uniją, tiek pirmaisiais ATR gyvavimo dešimtmečiais.

⁴⁷ Plačiau šį specialų teisinį klausimą aptaria: *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym, s. 54–55.

THE LITHUANIAN STATUTE OF 1588 IN THE DIMENSION OF
THE POLITICAL CULTURE OF THE COMMONWEALTH OF TWO
NATIONS (UNTIL THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY)

Jūratė Kiaupienė

Summary

This article examines the well-known historiographical problem of functioning of the Lithuanian Statute of 1588 in the dimension of the Commonwealth of Two Nations. It notes that historiography developed a tradition to examine the Lithuanian legal system which had been established in the 16th century, and its functioning before and after the Union of Lublin as a separate problem and barely relating it to the contemporary legal system of the Kingdom of Poland. This state of historiography prompted to formulate a new problem of the research and to present the means how, using the methods of comparative law studies, the Lithuanian Statute of 1588 and the legal codices that were used in the Polish Kingdom in the second half of the 16th century could be analysed from the perspective of political culture and to present a way to examine the evolution of political culture of the Commonwealth of Two Nations via the interaction of political and legal cultures. In terms of chronology, the early period of creating foundations for the common Polish–Lithuanian state and society (1569–1600) is examined in the article. In order to achieve the goal, the jurisprudence of Jan Herburt (1570), Stanisław Sarnicki (1594), Jan Januszowski (1600) and the sections concerning political rights in the Lithuanian Statute of 1588, widely known to the 16th century political nations, are being used as they reveal the spirit of the law brought by the political nations of Poland and Lithuania to the common state. We chose to compare this uneven material (three Polish codices and one Lithuanian), because the codification of the law in the 16th century in the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland evolved differently and had different results.

In summary, we state that the goal to implement the decision of the Diet of Lublin of 1569 and to unify the law was not fulfilled, because the 16th century political nations of Poland and Lithuania had been imprinted with different traditions of the spirit of political law. Inside the Commonwealth of Two Nations, the Lithuanian Statute of 1588 drew a line which separated the state into two political dimensions. In one of them, the Kingdom of Poland, a belief implanted by the Łaski's Statute in 1506 that Lithuania had been incorporated into Poland during the reign of Jogaila and Vytautas was functioning. On the other hand, the nobility of the Grand Duchy of Lithuania came into maturity as a political nation by believing in the sovereignty of their state, and strengthened and defended it with legal means not only before the Union of Lublin, but also during the first decades of existence of the common state.